

A nemzetközi intézményekről

A filozófia egyik erőssége: általánosító készsége. A bölcelet a maga elvonatkozó apparátusával olyan választóvízzé formálható, amelynek segítségével elkülönül egymástól a gyorsabban változó *sajátos* és a hosszabb életű *egyetemes érvényű*, pontosabban: megragadható a mozgékonyabb *egyediben* a kevésbé mozgékony *általános*. Különös fontossága van ennek a „leválasztásnak“ olyan területeken, amelyek zezgugos bonyolultságukban nem könnyen reagálnak az általánost az egyeditől elkülöníteni hivatott eljárásokra. Mint egyik előző cikkünkben (*Korunk*, 1969. 12.) jeleztük, ilyen, a filozófiai általánosítások számára nehezen megközelíthető viszonyrendszer a nemzetközi élet, amely szinte fitogtatja percenként változó egyediségét, hiszen mindennap újabb egyedi eseményt szül.

Hol vesse meg a lábát a filozófus, ha mégis általánosítani akar a nemzetközi kapcsolatokban is? A legésszerűbbnek az tűnik, hogy az általánosan változóban a viszonylag stabillal kezdje. Ilyen viszonylag állandó, a mozgásában valamelyest „megállított“, objektívizált nemzetközi viszonyokat fejeznek ki a *nemzetközi intézmények*, amelyek sokoldalú filozófiai értékelésével egyelőre még a marxista bölcselők is adósok maradtak. E rés betöltésének igénye nélkül villantsunk fel néhány gondolatot ezzel, a történelmi materializmus szempontjából is eléggé mostohán kezelt problémával kapcsolatban.

*

Már maga az *intézmény* kategóriájának a tisztázása sem kis nehézséget okoz a filozófusoknak. (Lásd ezzel kapcsolatban Kallós Miklós *Conștiința politică* című könyvének a politikai intézményekkel foglalkozó fejezetét vagy Szegő Katalin *A társadalmi intézményről* című tanulmányát a *Korunk* 1967. 10. számában.) Hát még, ha megtoldjuk a *nemzetközi* jelzővel az intézmény szót...

A probléma itt nemcsak az, hogy mit nevezünk intézménynek, hanem az is, vajon az intézmény így vagy úgy definiált kategóriája vonatkozik-e a nemzetközi szervezetekre, beszélhetünk-e egyáltalán nemzetközi intézményekről. Anélkül, hogy az álláspontok összevetésébe, az intézmény-fogalom körüli vitákba belebonyolódnánk, állíthatjuk: a filozófusok az intézmény-kategóriát az esetek nagy többségében úgy határozzák meg, hogy abba „beleférnek“ a nemzetközi szervezetek is. Az intézményeknek olyan meghatározó összetevőit szokták emlegetni, amelyek, így vagy úgy a nemzetközi intézmények jegyei között is fellelhetők.

Az intézmény-meghatározások tömegéből ragadjunk ki csupán néhány ilyen definíció-tartozékot, annak bemutatására, hogy a nemzetközi intézmények is hordozói ezeknek a vonásoknak. Elég gyakori eset az, amikor az intézményeket főleg jogi alapon közelítik meg. Ilyen például a *Dicționar enciclopedic român* (1964) meg-

határozása is. Valóban működésük bizonyos jogi bázisra épül, a nemzetközi viszonyokat szabályozó jogrend létezésük kerete.

Számos szociológus kiemeli, hogy az intézmények szükségszerűen bizonyos eszmék *struktúrába szerveződésai*. A nemzetközi intézmények ennek a követelménynek is megfelelnek, hiszen létrejöttük valóban bizonyos együttműködés eszmei szinten történő tudatosodásának következménye, a tudatosodott gondolat ölt szervezett formát. A szervezethez persze különböző módon nyilvánul meg, vannak lazább szervezeti intézmények és ismét mások, amelyek a szervezethez magasabb fokát érik el. A nemzetközi intézményekre általában éppen ez az utóbbi jellemző, hiszen vezető szerveik vannak, bizonyos szervezeti szabályzat alapján léteznek, a munkát a koordináló szervek irányítják. Nem indokolt, hogy a szervezethez — mint az intézmények egyik sajátossága — szempontjából a nemzetközi szervezeteket kizárjuk a filozófia intézmény-fogalmából.

Az intézményeket meghatározó szociológusok, filozófusok közül nem egy a szervezethez, az irányító szervek jelenlétének *következményét* is az intézmények szükségszerű velejárójának szokta tartani. Nevezetesen azt, hogy az embercsoportok közötti intézményesített kapcsolat viszonylagosan függetlenné válik azokkal az egyénnel, csoportokkal szemben, akik és amelyek strukturálttá formálják az egymás közötti kapcsolatokat. Ez azt jelenti, hogy az emberek, akik intézményesítik a társadalmi viszonyokat, mint egyének elpusztulhatnak, az intézmény nyelvére átvitt kapcsolat ettől függetlenül tovább él. Vagy ugyanennek a fordítottja: az emberek készen találhatnak intézményeket, beleszületnek bizonyos társadalmi intézményekbe, amelyek így az ő egyéni tudatukhoz viszonyítva független formációt jelentenek.

Nem ütközik nagy nehézségbe annak kimutatása, hogy az intézmények e vonása a nemzetközi kapcsolatokat tükröző szervezetekben is jelen van. Az intézményesítést elvégző csoportok, egyének eltűnése a világméretű társadalmi kapcsolatokról nem befolyásolja az intézmény létezését. Egy, az államok közötti kapcsolatokat rögzítő intézmény például, amely, mondjuk, kormányközi megegyezés alapján kelt életre, tovább él, mint azok a kormányok, amelyek megalkották. Éppen azért, mert az intézményre formált kapcsolat is hosszabb életű, mint azok a konkrét kapcsolatok, amelyek a megegyezés idején az intézményesítésben részt vevő felek között léteztek. Nincs tehát semmi ok arra, hogy ebben a vonatkozásban a nemzetközi intézményeket kizárjuk a filozófia intézmény-fogalmából, sőt az egyedek vagy egyedcsoportok tudatától való viszonylagos függetlenség szempontjából éppen a nemzetközi intézmények lehetnének a legtipikusabbak, hiszen ezeknél a legkézenfekvőbb az objektivizálás, az intézményt létrehozók tudatától való viszonylagos függetlenség, amelyet sok filozófus az intézmény egyik megkülönböztető tulajdonságának mutat be.

Az intézmény-fogalom további jellemző vonása filozófiai szempontból az is, hogy ez a társadalmi kapcsolatoknak szervezethez adó forma mindig bizonyos céloknak, érdekeknek megfelelően jön létre. Amennyiben ezek az érdekek osztályérdekek — s osztálytársadalmakban a *nem nemzetközi intézmények* főként ilyen jellegű impulzusok nyomán keletkeznek —, annyiban az intézmények is osztálytartalmúak, az illető társadalmi rendszer felépítményének részei.

Ez talán az a mozzanat, amelynek esetében az intézmény-fogalom tartalmának általánosítása filozófiai szempontból nemzetközi szinten nagyobb nehézségbe ütközik. A felépítmény történelmi materialista fogalma nyilván csakis az „országban belüli” értelemben használható, tekintettel arra, hogy a felépítmény egyik fő funkciója a meglévő gazdasági alap megszilárdítása, nem pedig csak úgy általában a társada-

lom védelme. Márpedig a gazdasági alap minden ország belső szerkezeti felépítésének eleme, éppen ezért „nemzetközi felépítmény“ *nem létezik, mert nincs* „nemzetközi gazdasági alap“ sem. Napjainkban, amikor a különböző társadalmi-gazdasági rendszerű és a gazdasági fejlődés különböző fokán álló országok vesznek részt nemzetközi szervezetekben, az ilyen intézmény „felépítményi“ jellegéről az illető országok felépítményétől elvonatkoztatva nyilván nem lehet beszélni.

De vajon az intézmények felépítményi jellege mint megkülönböztető jegy kizárja e fogalom köréből a nemzetközi intézményeket? Véleményünk szerint (s ebben több filozófus elképzelésével azonosulunk) nem! Érvként fel lehet hozni azt, hogy a felépítményi jelleg sajátosan ugyan, de ezekben az országok, nemzetek közötti intézményekben is jelen van. Való igaz, hogy minden intézmény bizonyos társadalmi érdekből fakad. Vannak viszont olyan társadalmi érdekek is, amelyek különböznek ugyan egymástól, de mégis akadhat bennük valami azonos. Az egyes országokban lehetnek egymástól eltérő termelési viszonyok, vagy állhatnak ezek a termelési viszonyok más és más színvonalon. Ebből nyilván egymásnak ellentmondó érdekek születhetnek a felépítmény szintjén is. A nemzetközi intézmények azonban az *együttműködésnek* egyik vagy másik formáját szilárdítják meg. Az országok közötti együttműködés szükséglete viszont nemcsak akkor jelentkezik, ha azonos típusú társadalmi-gazdasági alakulatok intézményesítik kapcsolataikat. Vannak olyan nemzetközi társadalmi problémák, amelyek megoldása egyaránt közügy az eltérő társadalmi rendszerű államok számára. Bár az ilyen intézményeket nyilván nem sorolhatjuk az adott ország felépítményének elemei közé, mégis e szervezet is kiszolgálhatja a tagországok mindegyikének a gazdasági alapját. Vagyis: minden részt vevő állam felhasználhatja az adott intézményt saját céljainak megfelelően, anélkül, hogy ezzel sértené az intézményben részt vevő többi tag hasonló törekvését.

Folytathatnók az intézmény-kategória tartalmába sorolt vonások elemzését, de talán e fogalom vonásai között emlegetett tartalmi jegyek „nemzetközi jelenléte“ is elegendő annak a következtetésnek a levonására, hogy a nemzetközi szervezetek a történelmi materializmus intézmény-fogalmának szerves részei, s így nemzetközi szerepük, állandóan növekvő fontosságuk megköveteli azok *filozófiai jellemzését* is.

*

Az egyes országokon belüli intézményeknek mindössze néhány alapformája van, amelyek közül egyeseket — például az államot vagy a pártokat — a szociológusok, jogászok, politológusok, filozófusok sokoldalúan tanulmányozták, ennek ellenére nehézségekbe ütközik az ilyen intézmény pontos fogalmi meghatározása. Mit szóljunk akkor a nemzetközi intézményekről? 1965-ös adatok 1897 nagy nemzetközi szervezetet tartottak nyilván, amelyek közül 179 államközi jellegű. Ezeket tipizálni, jellegüket feltárni s a belőlük következő filozófiai általánosításokat levonni nem kis feladat. (Szerencsére nemcsak a filozófusokra hárul, de nekik is ki kell venniük a részüket belőle.)

Az első biztos pont a filozófiai általánosítás számára ezen a sokféleségen belül az, hogy a nemzetközi szervezetek a nemzetközi élet *viszonyainak* intézményesített formái. Tehát az államok, országok különböző szervei, egyes csoportok között létező kapcsolatok öltének szervezett, bizonyos intézmény által koordinált formát ezekben a nemzetközi szervezetekben, amelyeknek fő szerepük egybehangolni a bizonyos cél érdekében kifejtett tevékenységet, megfelelő jogi keretet adni a munkának, ügyvitelnek.

A nemzetközi szervezetek egyik lényeges jegyének jelöltük meg azt, hogy a kapcsolatok tartósítására jönnek létre. Ezek a szervezetek tehát különböznek a

nemzetközi egyezményektől, amelyek bizonyos kérdések kapcsán az adott álláspontokat, az időleges együttműködés formáját rögzítik. Különböznek továbbá az ilyen egyezményektől abban is, hogy a nemzetközi szervezetekben az együttműködés fenntartására állandó irányító szervek működnek, vagyis a kollaboráció intézményszerűsödik.

Persze, a nemzetközi *egyezményeket, szerződéseket* nem szabad mereven szembeállítani a nemzetközi *szervezetekkel*, hiszen ez utóbbiak is éppen egyezmények alapján jönnek létre, némelyek még elnevezésükben is magukon viselik ezt. Csak-hogy ilyenkor az államközi megegyezés éppen a viszonyoknak az intézmények formájában történő tartósítására, nem pedig a pillanatnyi kérdések megoldására vonatkozik.

Filozófiai szempontból az intézmények keletkezésének ez a módja egyáltalán nem közömbös. Minden ilyen szervezet végső fokon a felek beleegyezésének, közös akaratának a terméke. A nemzetközi szervezetek az *önkéntesség* elvére épülnek, filozófiailag: közvetlenül a szubjektív tényezők (a csoport-elhatározás) okozatai. A filozófus (nemkülönböztetve a jelenkor-történész) számára azonban az ilyen szervezetek működését irányító alapelvek csak „meghosszabbításnak” tekinthetők, minden intézményt életre hívó megegyezés csak felszíni, úgynevezett kiváltó ok, amely mögött a mélyebben fekvő okokat kell megtalálni. Ezek a szubjektív akaraton keresztül érvényesülő döntő okok a valóságos nemzetközi viszonyok, amelyek követelő szűköségté teszik a relációk szervezettebbé tételét.

Minden nemzetközi intézmény nemzetközi viszonyt intézményesít — a mondtak alapján ezt a filozófiai általánosítást nem volt nehéz levonni. Annál fogasabb a kérdés: milyen jellegű viszonyok rögzítődnek a nemzetközi intézményekben?

Az intézmények osztályozásának rengeteg módzata van, de egy bizonyos: mivel ezek a szervezetek nemzetközi viszonyokat objektivizálnak, az adekvát tipizálás, általánosítás mindig csak abból indulhat ki, hogy milyen területen, milyen szinten és kik között jönnek létre. Az intézmények jellege szerinti csoportosítás ugyanis elsősorban annak a függvénye, hogy *kik*, tehát milyen érdekű csoportok vesznek részt benne. Vagyis az intézményi úton realizálódó *célkitűzések* egymagukban, a szervezetben részt vevő tagok érdekeitől függetlenül nem vizsgálhatók.

A nemzetközi jogászok közül egyesek a nemzetközi intézmények kategóriáját csak egyetlen típusú nemzetközi kapcsolatra, mégpedig az *államközi intézményesített viszonyokra* korlátozzák, s ezen belül csoportosítják a szervezetek különböző formáit. Talán nem tévedünk, ha általánosabb filozófiai szempontból az államok közötti egyezsre épülő nemzetközi szervezeteket (az összes variánsaikkal együtt) csak a nemzetközi intézmények egyik formájának tartjuk, s ugyancsak a történelmi materializmus intézmény-fogalmába soroljuk az „alacsonyabb szintű” szervezett viszonyokat is.

A nemzetközi együttműködés legátfogóbb intézménye az *Egyesült Nemzetek Szervezete*, ez az 1945-ös San Franciscó-i konferencián megalapított világszervezet, amelynek az alapokmány szerint tagja lehet valamennyi független állam. Az együttműködésnek ez a legszervezettebb típusa (amelynek belső, bonyolult szerkezeti felépítése külön elemzést követelne, de ettől ez alkalommal eltekintünk) valóban *államközi* kapcsolatokat rögzít bizonyos célok érdekében, így a nemzetközi béke és biztonság fenntartása a nemzetek közötti egyenjogúság alapján, a közös érdekeket kifejező baráti kapcsolatok fejlesztése, az elmaradott országok megsegítése, az emberi szabadságjogok biztosítása céljából. Ez az intézmény tehát valóban minden szempontból tipikus, nemcsak azért, mert államközi, hanem azért is, mert legfőképpen az országok közötti *politikai* viszonyokat önti szervezeti formába.

Az államköziség síkján azonban nemcsak a politikai viszonyok kerülnek institutionális keretek közé, az ENSZ-hez nem kevesebb, mint 13 szakosodott szervezet kapcsolódik, amelyek mind azt szolgálják, hogy az országok közötti együttműködés a legkülönbözőbb területekre kiterjedjen. Az UNESCO mint az ENSZ egyik szervezete például széles körű nemzetközi tevékenységet fejt ki a kultúra és a haladás ügyében, hogy biztosítsa a művelődés és a tudomány értékeinek nemzetközi kicserélését, a népek közötti információcserét és így egymás jobb megismerését. A *Nemzetközi Munkaügyi Szervezet* viszont más területen, a dolgozók munkakörülményeinek megjavításában, a társadalombiztosítás kérdéseiben hangolja össze a tevékenységet.

Az államközi kapcsolatokat rendszerező intézmények nem mind azonos szintűek és jellegűek. Vannak olyanok, amelyek bizonyos munkakörben dolgozókat egyesítenek szervezetenként (például a *Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetsége*), vagy amelyek részletkérdésekben igyekeznek „rendet teremteni“. Ilyen a *Nemzetközi Súly- és Mértékhatóság*, amelynek feladata az etalonok ellenőrzése és hitelesítése, vagy például a *Nemzetközi Távközlési Unió*, amely többek között a rádiófrekvenciák egyes országok között történő elosztásával is foglalkozik, avagy a *Nemzetközi Rádió és Televízió Szervezet*, amely e két tömegkommunikációs eszközzel kapcsolatos tudományos kérdések megoldására törekszik. Vannak az országok csak egy bizonyos csoportját érintő problémák is, amelyek nem világszintű intézményeket követelnek. Ismeretesek különböző regionális szervezetek vagy — csak szemléltető példaként arra, milyen részleges érdekek is találkozhatnak — a kávé exportáló országok *Nemzetközi Kávé-szervezete*, amelynek célja a kávékereslet és -kínálat egybehangolása.

S ezzel már el is érkeztünk a nemzetközi intézmények egyik leglényegesebb s legváltozatosabban megnyilvánuló típusához: az országok közötti gazdasági kapcsolatokat megszervező intézményekhez. Az együttműködésnek ez a síkja azért különösen fontos, mert az intézmények egyik funkciója — a kapcsolat-tartósítás — itt azt eredményezi, hogy az ad hoc gazdasági, kereskedelmi ügyleteket túlhaladva az ilyen nemzetközi gazdasági intézmények folyamatossá teszik az országok közötti gazdasági kapcsolatokat.

A konkrétumokból lassan körvonalazódnak a filozófiai általánosítások. A nemzetközi intézményeket úgy tekinthetjük, mint az egyes országok intézményei közötti intézményeket. A nemzetközi intézmény akkor a legmagasabb szintű, ha az illető ország legszélesebb alapokon megszervezett intézményei — az államok — között alakul ki. Persze hozzá kell tennünk: az államközi intézményekben minden tagállamnak meg kell őriznie „egyéniességét“, vagyis függetlenségét, szuverenitását, az ilyen szervezetek nem lehetnek államok- vagy kormányok-feletti. Nem tagadhatjuk meg azonban a nemzetközi intézmény-jelleget azoktól a szervezetektől sem, amelyek az államnál szűkebb keretű intézmények között hoznak létre intézményt. Tipikus példa erre az *Interparlamentáris Unió*, amely az országok egyik intézménye, a parlamentek között teremt kapcsolatot, s főleg a képviselők jobb kölcsönös megismerése útján szolgálja a nemzetközi megértést. Létrejönnek azonban más országos intézmények között is külső szervezett kapcsolatok, így mindenekelőtt a pártok közötti viszonyt intézményesítő szervezetek vagy például a *Szakszervezeti Világszövetség*, amely nyilván nem államközi, hanem szervezetenkénti szövetség, az egyes országokban működő demokratikus szakszervezetek tevékenységét hangolja egybe, vagy a *Nemzetközi Diákszövetség*, amely a demokratikus diákegyesületek harmonikus együttműködését tűzte ki célul.

Filozófiai szempontból tehát a nemzetközi intézményekben, függetlenül attól,

milyen szinten, milyen tagok között jönnek létre, sohasem egyszerűen egyedek, csoportok, hanem mindig *intézményi szervezetségben élő* egyedek és embercsoportok közötti viszonyt kell keresni. Ezt a szempontot természetesen a legnagyobb elővigyázattal kell alkalmazni, csak így kerülhetjük el a nemzetközi intézmények kategóriájának lejárátását. Hogy az abszurditáshoz közel álló szélsőséggel példázzunk: nevetséges volna nemzetközi intézménynek nevezni például a beat-zene kedvelőinek nemzetközi társaságát. Ahhoz, hogy filozófiai komolysággal közelíthessük meg a nemzetközi intézményeket, az egyik alapvető kritériumot sohasem szabad figyelmen kívül hagyni, nevezetesen azt, hogy csakis egyik vagy másik ország felépítményében helyet foglaló intézmények között kiépített nemzetközi viszonyok intézményesített szervezete nevezhető nemzetközi intézménynek.

*

A nemzetközi intézményekkel kapcsolatban az egyik érdekes és elmélyültebb filozófiai elemzésre váró probléma lehet a *társadalmi viszonyok, eszmék és intézmények* hármasságának dialektikus egymáshatása. Először is határozottan állást kell foglalnunk az ellen a felfogás ellen, mely szerint a társadalmi viszonyok és intézmények egymást fedő kategóriák volnának. A polgári szociológiában gyakori az a nézet, hogy az emberek közötti kapcsolatok intézményként foghatók fel, aminek következtében az intézmény egyik lényeges jegye — a tudatos szervezetség — elvesztené megkülönböztető értékét.

A marxista filozófia kérdésfeltevése a társadalmi viszonyok, eszmék és intézmények egymáshoz való viszonyára vonatkozóan éppen azért jogos, mert nem minden társadalmi kapcsolat kap intézményesített formát. Vagyis a formális logika elemi terminológiájában kifejezve: minden intézmény társadalmi viszonyt fejez ki, de nem minden emberi kapcsolat intézményesedik. Ez vonatkozik a nemzetközi intézmények hálózatára is. Bármennyire is az a tendencia a nemzetközi életben, hogy az embercsoportok, szervezetek, országok közötti relációk intézményekben objektiválódnak, mégis az intézmények egész hálózata sem képes átfogni a világméretű emberi kapcsolatokat, amelyeknek számos — intézményeken kívül maradt — formái is léteznek.

A társadalmi viszonyok és a nemzetközi intézmények között fennálló egybeesés hiánya azonban még ennél is tovább mutat. Bizonyos szempontból ugyanis az időbeni egymásutániságot is fel kell tételeznünk a kettő között, vagyis legtöbbször jól lemérhető, hogy *előbb* léteznek bizonyos társadalmi kapcsolatok, s csak *azután* intézményesednek. S ebben az intézménybe-merevedésben van döntő szerepe a tudatosodásnak, az eszméknek.

A sablon tehát ez: előbb léteznek bizonyos objektív társadalmi kapcsolatok világszinten, aztán tudatosodik az emberekben e kapcsolatok megszilárdításának, fejlesztésének a szükséglete, majd ez a tudatosodott szükséglet realizálódik az adott nemzetközi szervezet megteremtésével.

Persze, mint minden sablon, az említett is tartalmazza a sablontól való eltérés lehetőségét is. Vannak esetek, amikor a nemzetközi szervezetek éppen azért jönnek létre, hogy új, addig nem létezett kapcsolatokat teremtsenek. Ilyenkor a látszat az, hogy az egymásutániság hármasságából az első — az előzetesen reálisan létező társadalmi viszonyok — hiányoznak, tehát mintegy az eszmék lennének az intézményesített viszonyok teremtetői. Ez azonban csak látszat, ugyanis az intézményekben egyesült felek között mindenképpen előbb létezik bizonyos kapcsolat s az objektív szükséglet, hogy ezeket a relációkat új alapokra helyezték.

Ez a lehetőség különösképpen felszínre hozza az *eszmék* jelentőségét az intézményformálás folyamatában. A marxista filozófusok joggal tartják egyoldalúnak a történelmi materializmus felépítmény-kategóriájának olyan jellemzését, amely szerint abba csak bizonyos eszméknek megfelelő intézmények kerülnének. Ugyanis nem minden intézményben mutatható ki ez a bizonyos „eszméknek megfelelés”. Valamelyest másként áll a helyzet a nemzetközi intézmények esetében, itt ugyanis minden ilyen szervezet működését bizonyos előre lefektetett alapelvek, vezéreszmék irányítják, ezek tehát valóban mindig bizonyos *eszméknek megfelelő* szervezetek. Az más kérdés, hogy ezek az eszmék egyszerűen csak híven visszaadják a valóságos viszonyokat, vagy relációkat átforgató igénnyel lépnek fel, de ilyenkor is valóságos szükségleteket kifejező alapelvek.

Filozófiailag a nemzetközi intézményeket olyan objektivizált (szervezeti formát öltött) szubjektivitásnak (eszméknek) nevezhetjük, amelyen belül a szubjektivitás maga is objektíve meghatározott.

Ebből az elméleti általánosításból az következik, hogy ezek a szervezetek az emberek akaratától függően, de objektív szükségleteket kifejezve jönnek létre, s bár csak addig élnek, míg a létrehozó felek, illetve utódaik akarják, létezésük addig sem valamilyen szubjektív önkény eredménye. Az érdekelt felek ugyanis addig „akarják” létezésüket, amíg ezek a szervezetek reális társadalmi „rendelést” elégitenek ki. Mihelyt objektíve átalakulnak a nemzetközi viszonyok, nincs olyan szubjektív tényező, amely túlélésre kényszeríthetné ezeket a szervezeteket.

A filozófus ezt a helyzetet a *történetiség* szóval szokta jellemezni. A nemzetközi intézmények történelmileg változóak: születnek, élnek, változnak és elhalnak az őket életre keltő szükségletek keletkezése, változása, illetve eltűnése nyomán. Vannak, akik a mai időkben működő nemzetközi szervezeteket a mi időknek specifikumának tartják, s így a történetiséget leszűkítik. Mi inkább azoknak adunk igazat, akik a világtörténelemben a nemzetközi intézmény-szervezésre irányuló törekvést a legrégebbi időkben is felfedezik. Az ókori görögöknél Athén vagy Spárta vezetésével úgynevezett *ligák* jöttek létre, amelyeket némelyek a jelenkori nemzetközi intézmények elődjének fognak fel. S talán nem is tévednek, hiszen valóban sok a hasonlóság e ligák és a mai politikai jellegű államközi nemzetközi intézmények között. Még feltűnőbb a hasonlóság a meg nem valósított, de számos gondolkodónál elméletileg megalapozott képzelte államközi szervezetek és a mai valóságosan létező nemzetközi intézmények között. Vannak, akik Cicero javaslatát egy ún. „világszövetség” megalapítására vonatkozóan az államközi viszonyok intézményé formálásaként értékelik. Függetlenül a Cicero-féle elképzelés tartalmától — ő nyilván Róma vezetésével képzelte el ezt a „világállamszövetséget” — a Pax Romana elve valóban valamiféle nemzetközi intézmény megalakítására irányult. Nem kevésbé állíthatjuk ugyanezt Dante — persze csak gondolatban létező — „világállamáról”; szerinte az emberiség csak egy monarcha vezetésével, egységes világszervezetbe tömörülve érheti el végső célját. Az újkori gondolkodásban szinte egymást érték azok az elméletek, amelyek valamiféle államszövetségben, az államközi kapcsolatok szervezett összehangolásában vélték felfedezni az emberiség megváltásának útját.

Függetlenül attól, hogy ezek az elképzelések legnagyobbbrészt utópisztikusak voltak, s nagyon távol álltak a megvalósítástól, egy dolgot mégis bizonyítanak: a nemzetközi intézmények *történetiségét* — még ha leggyakrabban a *gondolat* historicitásáról van is szó — sokkal szélesebben kell értelmezni, semmint hogy az csak az utóbbi évtizedekben reálisan megvalósult és kiterbélyesedett nemzetközi intéz-

mény-hálózat történelmileg meghatározott voltára korlátozná a filozófiai és történelmi vizsgálódást.

A nemzetközi intézményekben tehát filozófus-szemmel meg kell látnunk a kettősséget: a történelmileg változóban fel kell fogunk a viszonylagos tartósságot. Ez kettős követelményt állít eléink az ilyen intézmények megítélésekor. Egyrészt számot kell adni arról, vajon az illető nemzetközi intézmény mit konzervál, milyen viszonyokat rögzít, másrészt figyelembe kell venni ezen intézmények történelmileg változó voltát, azt, hogy elég rugalmasak-e ebben a változót-rögzítésben, vagy ami még fontosabb: milyen irányban akarják alakítani a meglévő és intézményileg tükrözött viszonyokat. Mindezt a legtisztábban az intézmények szerepét, helyét megjelölő szervezeti alapelveken, azokon az eszméken lehet legjobban lemérni, amelyeknek „megfelelnek“.

Ebből a filozófiai kérdésfeltevésből fontos gyakorlati következtetések származnak. Mindenekelőtt az, hogy megkülönböztető álláspontot kell kialakítani a nemzetközi intézmények iránt (és nemegyszer velük szemben). Szocialista államunk nem igenli mindazokat a nemzetközi kapcsolatokat, amelyek ma az országok, államcsoportosulások vagy akár szervezetek között kialakulnak. A kapcsolatok némely formája kiérdemelheti a mélységes elítélést is. A határozott fellépés bizonyos nemzetközi viszonyokkal szemben nyilván még fokozottabban jelentkezik akkor, amikor egyes intézmények tartósítani akarják az alá- és fölérendelésen, egyes csoportcélok előtérbe helyezésén, bizonyos agresszív szándékok érvényesítésén alapuló relációkat.

Ugyanakkor a legmesszebbmenően támogatja azokat a nemzetközi intézményeket, amelyek a kölcsönös előnyök, az egyenjogúság, a minden nép számára hasznos együttműködés útját egyengetik.

Balázs Sándor

A humor tudománya, a tudomány humora

Az *Impact, Science et Société*, az UNESCO negyedévenként — angolul, franciául és spanyolul — megjelenő rangos folyóirata. Sajátos profiljának megfelelően a határtudományok nagy problémáit világítja meg a legilletékesebb szerzők tollából közölt tanulmányokban, sok külön száma foglalkozott már az egzakt tudományok és a humaniorák közös kérdéseivel: a „két kultúra“ szintézise állandó törekvése. Ez nem csupán tematikailag, hanem földrajzi értelemben, a szerzők kiválasztásában is következetesen érvényesül: minden számban jelen van minden földrajzi — és világnézeti — égtáj. Érdekes súlypontokra építő szerkesztési koncepciója a folyóiratot nemcsak tudós körökben, hanem az „UNESCO-igényű“ értelmiség szférájában is elismertették; a leggyakrabban idézettek hitelével büszkélkedik.

Tematikai változatosságának érzékeltetésére emlékeztetünk két előző száma súlypontjára: az egyik összefoglaló címe: A szexualitás, a tudomány és a technológia, a másike A tudomány a fejlődő Ázsiában. Ez utóbbi bevezető tanulmányának szerzője Indira Gandhi asszony.

Az alábbi összeállításban ismertetett legutóbbi szám témája: A humor tudománya, a tudomány humora. Szerzői: Robert Escarpit professzor, az összehasonlító irodalom tanára a bordeaux-i egyetemen, az *Institut de littérature et de techniques artistiques de masse* igazgatója, a *Le Monde* glosszairója, irodalomszociológus és író; Feleki László szerkesztő, a Ludas Matyi belső munkatársa; Henry F. Harlow egyetemi tanár, pszichológus, a Wisconsin Regional

Primate Research Center igazgatója; Alexander Kohn egyetemi tanár, a Nessz Ciona-i biológiai kutatóközpont biofizikai intézetének vezetője; Helmut Lindemann író, az NSZK-beli egyházak központi kutatóintézetének alapítója; James V. McConnell, a lélektan professzora, a Mental Health Research Institute vezetője, a Worm Runner's Digest (A gilisztaszelídítők közlönye) című szatirikus lap és a Journal of Biological Psychology főszerkesztője; David Victoroff előadótanár, számos szociológiai és társadalomlélektani mű szerzője.

A Szerkesztőségi indokolás elmagyarázza, milyen szempontok alapján választották a témát. Kommentár nem is szükséges. Csupán azt kell még hozzáfűzni, hogy az Impact folytatni kívánja a tudomány demisztifikálását. A következő súlypont címe: Profánok boncolgatják a tudományt.

Megfelelő matematikai, biológiai és vegytani apparátus hiányában el kellett tekintenünk a bonyolultabb részek fordításától, azoktól, amelyekben részletesen elemzik az egzakt tudományos nemzetközi vicclapok cikkeit. A fordítástól elrettentő példaként említjük, hogy a szöveg következő képletének

$$\int e^x = fu^n$$

semmi köze az integrálokhöz és az exponenciális függvényekhez. „Egyszerűen“ azt jelenti, hogy sex is fun, vagyis: szeretni jó...

Szerkesztőségi indokolás

Attól a pillanattól kezdve, hogy felmerült egy, a humornak szentelt különszám gondolata, élénk visszatetszést tapasztaltunk. „A humorról?! Miért? Igazán általában elég komoly folyóiratnak hittük az Impactot...“

Kíséréljük meg hát igazolni elhatározásunkat, amelynek alapján egy komoly folyóirat teljes különszámát ilyen léhának tűnő tárgynak szenteljük.

A tudománynak manapság nagy szüksége van arra, hogy közvetlen kapcsolatot teremtsen a széles olvasótáborral. Még most is, a mi korunkban is, amikor pedig általánosodik az oktatás, és az embereket felkészítik a tudomány befogadására, különösképpen sokan nem fogják fel, hogy tulajdonképpen mi is a tudomány, melyek céljai, meddig terjed területe, s mik a korlátai. S nem tudják megkülönböztetni az alapkutatóást az alkalmazott kutatástól, illetve a technológiától. Vagy pedig félelemérzettel, esetleg elbűvölten viszonyulnak a tudományhoz. Sokak számára a tudomány áthatolhatatlan misztérium, „fehérköpenyes szörny“ vagy megközelíthetetlen szentély. Ezt a szemléletet álnokul táplálják azok a tudósok, akik számára a tudomány olyan szent hivatás, melynek ők a főpapjai, s akik úgy vélik, hogy a szentélyt és őrzőit óvni kell mindenfajta érintkezéstől a profánokkal.

Tulajdonképpen mi, akik egzakt-tudományos képesítésűek vagyunk és laboratóriumokban is dolgoztunk, mi tudjuk csak igazából, milyen hamis a nagyközönség képze a tudományról és művelőiről. Jól tudjuk, hogy a tudomány tárgyilagos és szervezett törekvés a tudásra — fáradságos tevékenység. Művelőit sok esetben elégedettséggel tölti el, de legfőbb jellemzője mégiscsak az, hogy olyan emberi tevékenység, melynek dolgozói se nem tökéletesebbek, sem kevésbé tökéletesek más foglalkozásúaknál. A tárgyilagosság és az elemzés ugyanolyan kvalitásait igényli, mint a tudás minden más szférája, legyen az történelem, irodalom vagy bármely más diszciplína. Azzal is tisztában vagyunk, hogy a tudósok néha nevetnek. Végül azt is tudjuk, hogy Gauss törvénye, amely annyi más emberi tulajdonságra és mester-ségre érvényes, a laboratóriumokban dolgozókra is alkalmazható: egy százaléknál kevesebb a zseni vagy a majdnem-zseni; esetleg tíz százaléku nagyon kompetens; nyolcvan százalék közepes képességű; tíz százalék tehetségtelen, egy százaléknál kevesebb az elménckedő, a selma vagy a tökkelütött.

A tudomány, a tárgyilagos megismerésre való törekvés nagyszerű emberi tevékenység, egyike a legmagasabbrendűeknek, talán éppen a *par excellence* emberi tevékenység, mivel valóban megköveteli a gondolkodás kifinomultságát s az előítéletek és elfogultságok elvetését. Feltétlenül kiérdemli az emberiség teljes elismerését. Elismerését, de nem félelmet vagy vak imádatot.

Mindent meg kell tennünk azért, hogy a tudomány visszatérjen az élet medrébe, hogy humanizálódjék, s valóságos dimenzióiban ékeskedjék. Talán nincs is jobb eszköz a tudomány emberibbé tételére, mint éppen a humor. S általában: a humor feladata minden puffadt és deformálódott tevékenységet, intézményt és lényt megfelelő arányaiban láttatni.

Bestiális komolyság és világpolitika

Hűsz esztendeje, amióta az Egyesült Nemzetek Szervezete elfogadta az Emberi Jogok Nyilatkozatát, a Földön nem csökkent az embertelenség összege. Remélhetjük-e hát, hogy a humorhoz való jog ünnepélyes elismerése a jókedv gyors elterjedéséhez vezethetne? Ez már azért is kevésbé valószínű, mert — miként számos történelmi példa bizonyítja — ha a humor játszhatott is bizonyos szerepet az országok belső életében, a nemzetközi szinten a humor hiánya, egyfajta bestiális komolyság uralkodott el.

Vajon mi lehet ennek az oka? Vajon a népek kapcsolataiból miért hiányzik ez a jó tulajdonság, amiről Nagy Frigyes azt mondotta, hogy: a világon minden bolondság, a humor kivételével.

Két dolgot okolhatunk ezért a helyzetért: a dicsőséget és a tekintélyt. Mindkettő nagy szerepet játszik az egyének életében, de kiváltképpen a politikusokéban. Csakhogy míg az egyén gyakrabban uralkodik dicsvágyán és tekintélyhajhászán, mert tekintettel van felebaráira, s önmegtartóztatásra kényszerül, a nemzetek esetében ez már nem olyan könnyű.

Kaján Tibor
karikatúrája

Már Kung Tu-ce megmondotta, hogy a magasrendű ember nem keseredik el, ha mások nem tisztelik. A nemzetek azonban még nem emelkedtek erre a magaslatra. Ebben talán az akadályozza őket, hogy politikai sorsukat igen gyakran olyan személyek döntik el, akik életében a tekintély és a hírnév nagy szerepet játszik, s a híresség is, amely Chamfort szerint „az az előny, hogy olyanok is ismernek, akik egyébként nem ismernének“.

Azok a nagy államférfiak, politikai személyiségek, akiknek domináns jellemzőjük a humor, az emberiség történetében ritkábbak, mint a fehér holló. A XX. század Winston Churchillben egy olyan államférfival ismerkedhetett meg, aki birtokában volt annak a mentőövnek, amely fenntart a viharos tengeren.

Egy egyházi ceremónia alkalmával Churchillt — jelenlétében — a szónok „az egyház oszlopának“ nevezte. Amikor aztán Churchill szóhoz jutott, a következőképpen módosította ezt az állítást: az oszlopok rendszerint a templomon belül vannak; ezért ő magát csupán támasztó pillérnek hiheti.

Hogyan lehetne bevezetni az önbírálat napsugaras gyakorlatát az emberi közösségek életébe? Hogyan érhetnők el, hogy a népek megtanuljanak néha önmagukon is nevetni?

Kozmikus humor

Képzeljük el, a kultúrának és a tanultságnak milyen magaslataira kell feljutnunk, hogy érdeme szerint élvezhessük azt a kis anekdotát, amely állítólag könnyekig megnevettette Einsteint és Oppenheimert:

„Valahol az űrben találkozik két foton.

— Mért nem nézel az orrod elé? — förmed rá egyik a másikra. — Ittál, vagy mi az ördög van veled?!

Mire a másik felháborodottan tiltakozik:

— Mi jut eszedbe? Nem szégyenled magad?! Nem látod, hogy gravitációs mezőben úszom?!“

Hát igen, ez vár ránk, erre kell felkészülni. Azt hiszem, ez megfelelő példa annak illusztrálására, hogy a humor megfelelő méltányolásához megfelelő tudományos felkészültség szükséges. És a követelmények egyre nagyobbak. Mind nehezebb kielégíteni a jelentkező humor-igényeket olyan szerény alapelemekkel, mint a „kis Móric“, a két utazó ügynök a vonaton, az anyós, a részeg ember, a skót, a kilógó fehérenemű, vagy más efféle humor-kövélet. Arra sem lehet számítani, hogy néhány ezer esztendő múlva az emberek kacagásban törnek ki, ha a szél az utcán egy járókelőnek lefújja a kalapját, s az illető komikus mozdulattal fut a kalap után. A jövőben nem lesznek az utcán gyalogló emberek, hiszen mozgó járda visz mindenüvé. Kalap helyett egy sajátos összetételű gáztég véd a fejeket. Szél nem lehetséges, mert a természet teljes leigázása lehetetlenné teszi a kósza légáramlatok spontán garázdálkodását. És még egy! Mivel az emberek egyre tökéletesebbek lesznek, ez nemcsak abban nyilvánul meg, hogy nem lesznek kigúnyolható hibáik, hanem abban is, hogy az ilyen hibák kinevetésére nem lesz meg bennük a múlt egyik legvisszataszítóbb csökevénye, a kajánság, a rosszindulat. Ha pedig az emberi természetből hiányoznak a visszas tulajdonságok, akkor valóban nem marad mit kiegészíteni a szatíra vitrioljával. Másutt kell keresni a megoldást.

Akkor aztán az emberek megközelítik a tökélyt. Ami nem egyszerűen csak annyit jelent, hogy — igazi felnőttekként — lebírájk gyengéiket és nevetségességüket, hanem ugyanakkor eltűnik epességük is, amellyel egykor megmosolyogták az

emberi gyarlóságot. S miután az emberi természetből kivész a dölyf, a hiúság, az irigység, a féltékenység, a kisszerűség, a fősvenység, a düh, a gyűlölet, az önzés, a képmutatás, az állhatatlanság, a türelmetlenség, a fennhéjázás és a lustaság, már semmi sem marad, amit a szatíra vitriolja felmarhat. Más megoldás után kell hát nézni.

Elképzelhető például a humor mechanizálása. Az automatizálás folyamatában a humor egy gép programjában a komikus hatások sorozata lenne, s kiküszöbölne az emberi erőfeszítést a nevetés terén, akárcsak más szektorokban. Ennek megvalósítása a tudományos kutatók dolga, a jövő humor-programozóié.

További kísérletekkel is próbálkoztak már, más szempontból közelítvén a problémához: biológiai megoldást keresnek. Az első lépésekkel ezen az úton azokat a rejtett folyamatokat próbálták megvilágítani, amelyek a szervezetben komikus sugárzások hatására zajlanak le. Valamely bemondás ingere milyen mechanizmus révén váltja ki a megértés reflexét, s szabadítja fel a nevetést? Végső soron: melyek azok a szervek, belső elválasztású mirigyek, idegsejtek, amelyek e folyamat részesei?

Elképzelhető például a humor gépesítése is, az automata poénsor, amely kiküszöböli az emberi erőfeszítést a humor terén is. Ennek megoldása még tudósainkra és tervező humoristáinkra vár. Egy másik irányban is történtek már kísérletek: a biológiai megoldás felé. Ha rájönnek a nevetés élettani folyamatának titkára, akkor megfelelő készítményekkel, pirulákkal vagy injekciókkal fölöslegessé lehet tenni a vizuális és az akusztikai behatásokat.

Elképzelhető egy kozmikus megoldás is a humor problémájára. Az Ūr jól ismert kutatói tanúságának köszönhetően a tudományos-fantasztikus irodalom világos és meggyőző bizonyítékokat szolgáltatott végtelenül sok olyan égitest létezéséről, amelyeken az élet sokkal fejlettebb formákban nyilvánul meg, mint Földünkön. Teljes bizonyossággal állítható, hogy léteznek társadalmak, amelyek már évmilliók óta járják a fejlődés útját, s így a társadalmi fejlettség oly magas szintjére emelkedtek, ami messzi meghaladja gyarló felfogásunk korlátait. Ugyanígy nyilván meghaladják legmerészebb elképzeléseinket az extragalaxisokban uralkodó humor-viszonyok is. Ami az extragalaxisok lakói számára szakállas vice, az nekünk talán egészen újnak tűnne.

Az ilyesmi természetesen a távoli jövő ígérete. Arra nem számíthatunk, hogy a közeli jövőben más égitestekről viccmintákat, humor-göröngyöket hoznak űrhajósaink. Egyelőre a Földön található humor-nyersanyagból kell fedeznünk a szükségleteket. És itt talán nem árt rámutatni arra, hogy a tudomány és a humor szoros kapcsolata eddig feltáratlan lehetőségeket kínál. Néha elegendő a tudomány puszta eredményeit regisztrálni, s már elértük a humoros hatást.

Mit, mikor, mire?

A tudományos-szatirikus folyóiratok előszeretettel gyomlálják a tudományos közlések stílusát.

Ezekben a közlésekben határozottan megfigyelhető az obskuritások gyártására irányuló egyre erőteljesebb törekvés. Egyszerű dolgokat igyekeznek a lehető leghosszabb szavakkal minél bonyolultabban kifejezni. Az olyan kisgyermeknek narcizmusával, akik azt remélik, hogy szeretni fogják őket akkor is, ha nem mosás meg arcukat, egyes szerzők abban a reményben írják cikkeiket a tudományos

folyóiratoknak, hogy az igazság, valamiképpen úgyis feltör a szóáradatból. Innen már aztán csak egy lépés addig a meggyőződésig, hogy a ragyogó igazságot nem sötétítheti el a homályos stílus, sőt ez valamiképpen az írás értékének biztos jele.

Például A. K. Swersie a felnőttek esetében néha szükségessé váló circumcisióról szólva a következőket írta a *New York State Journal of Medicine*-ben (L. kötet 1108. lap): „A beteget figyelmeztetni kell, hogy a műtét után két hétig az operált testrészt szigorúan csak vizelésre használja. Ezen időszak eltelte után, ha kedve támad, a fájdalom kockázata nélkül kiszélesítheti a szóban forgó testrész használatának területét.“

*Közmondások, maximák a tudományos-
műszaki forradalom korából*

- Pontosság a matematikusok udvariassága.
- Ingatagság, Neptunium a neved!
- A szabad neutronoktól ments meg, uram, minket!
- Extra Galacticam non est vita.
- Könnyebb a tevének átalmennie a tű fokán, mint egy alfa-részecskének az ólomlemezben.
- Áldott a kvantummechanika, és Max Planck, az ő prófétája!
- Lesz még szóló, lágy kenyér: eljő az idő, amikor az emberek átveszik a gépek helyét.
- A tudomány haladása fordított arányban áll a megjelenő tudományos folyóiratok számával.
- A tudományos illetékesség foka fordított arányban áll azoknak a mondatoknak a számával, amelyeket a nagyközönség megért.
- A pszichobotanika a tökfejek tudománya.

Kivétel a szabály alól

A humor egyik jellemzője, hogy meghatározhatatlan. Ami egy országban megnevettet, egy másikban gyakran megrikat. Nem egy szerző mégis megpróbálkozott a humor definiálásával. De — őszintén szólva — nevetséges kísérletek voltak ezek. A legfontosabb olyan világos és egyetemes érvényű szabályt megfogalmazni, amely alól a humor — kivétel.

Nyilvánvaló, hogy a humor nehéz műfaj, nem tartozik a könnyű műfajok közé. Azok az írók, akik megvetik a humort, ezzel is azt bizonyítják, hogy könnyebb lebecsülni, mint gyakorolni.

Persze, nagyok a különbségek a szempontok szerint. Például egy más személyt érintő bemondás elbűvölő; ugyanaz, ha ránk vonatkozik, a lehető legizléstelenebb, szerzőjének ostobaságát és faragatlanságát bizonyítja.

A paródia a humornak alárendelt műfaj. Egy jó torzkép néha értékesebb az eredeténél.

A sebzett szellem maró humort választ ki. Sok humoristának gyomorfekélye van.

Köztudott, hogy mindenkinek van humora; az emberiség eléggé jól ismeri önmagát ahhoz, hogy a nevetségesség ne legyen hiánycikk.

Az igazság gyakran humoros, egyszerűen azért, mert oly ritka, hogy az már nevetségesség.

A nevetés még nem a humor próbaköve. Egyesek azért nevetnek, mert nem értik, miről van szó, s azt hiszik, hogy muris, ami elhangzott.

A humor legnagyobb jótéteménye, hogy feloldja a feszültséget. Kilátástalan helyzetekben utolsó menteségünk: amikor már csak nevetni lehet (lásd a jelenkori történelmet).

Összehasonlító és történeti humorisztika

A humor tudományos pontosságú megismeréséhez nem elegendő a nevetés laboratóriumi vizsgálata. A humort főként azokban a művekben kellene tanulmányozni, amelyekben megnyilvánul. Egy ilyen tanulmányozás arra készítelné például a pszichológusokat, hogy árnyaltabb hipotézisekkel közeledjenek a tárgyhoz, számot vetve a humor-termelés földrajzi tájanként és koronként változó jellegével. A nevetésről szóló művek legnagyobb hibája rendszerint abból ered, hogy a jelenségre egyetemes érvényű választ keresnek. Miközben Bergson bevallott célja a nevetés általános érvényű magyarázata volt, leggyakrabban Molière és Labiche komédiáinak elemzésére épített. Freud a szellemiség általános elméletének kidolgozására törekedett, ám tételeit majdnem kizárólag Bécs XIX. századi szellemiségével illusztrálta.

Figyelembe kell venni a művészet minden ágát, amelyben a humor megnyilvánulhat.

Ez ideig a tanulmányok nagyobb részét az irodalmi humornak (főként a színpadi műveknek) szentelték. Ritkábban foglalkoztak a karikatúrával és a humoros rajzzal. Rengeteg értekezés szól a görög komédiáról, a középkori farce-okról, a XVI—XIX. századi francia komédiáról, Shakespeare vígjátékairól, Rabelais, Cervantes, Swift, Voltaire szellemességéről, az angol, amerikai, német humorról. Ezzel szemben semmit, vagy majdnem semmit nem írtak a humorról a táncművészetben, a zenében, vagy a rádió és a televízió humoráról.

Humor a táncművészetben? Ki vonná kétségbe, hogy ilyen humor létezik, a mai nyugati társadalmakban éppúgy, mint az ősközösségekben vagy az ókoriakban. S ez utóbbiak tanulmányozása kiváltképpen érdekes és tanulságos volna, mert irodalom, helyesebben: legalábbis nagyjából írott irodalom nélküli társadalmakról van szó.

Zenei humor? Ki ne ismerné Saint-Saëns *Allatok karneválja* című művét? Az állatok ordításának és járásának stilizált felidézése a nevetés bőséges forrása. Számos olyan zenemű van, amely már címében is humoros interpretálást sugall, így Haydn: *Ökör menüett*; Chabrier: *Rózsaszín malacok pasztorálja*, Erik Satie: *Három körteformájú darab*. Sok olyan elképzelést kellene revideálnunk, amelyek szerint nincs humor az ún. nonfiguratív művészetekben. A zenei humor tanulmányozása soha nem sejtett távlatokat tárhat fel. Sokat tanulhatunk belőle nemcsak a humor pszichológiájáról, hanem élettani vonatkozásairól is.

Sok a tennivaló a televízió humorának elemzésében. Eredetiek itt a megfigyelések lehetőségei. A tévé nézője és a képernyőn megjelenő komikus bensőséges viszonyba kerülnek egymással, ami a rádió vagy a mozi esetében nem lehetséges. A tévé komikusa ugyanis vizuálisan, otthona meghittségében keresi fel a nézőt. Hogy milyen hatásai vannak ennek? Az intim humor egy sajátos válfaja keletkezik, a házi használatra vagy — úgy is mondhatnók — személyes használatra szánt humor.

Többet kellene foglalkozni a folklór-humorról is. A humor spontánul is megnyilvánul szójátékokban, bemondásokban, anekdotákban, kis történetekben, amelyekről nem tudni pontosan, hol születtek, ki gyártotta őket.

A nevetés már számos tudományos dolgozat tárgya volt. A kutatások megkíséreltek összefüggéseket kimutatni a humor és bizonyos személyi tényezők között (életkor, nem, intelligencia, érdeklődési kör, jellem). A megfigyelések szerint nincs említésre méltó kapcsolat a humorérzék és az intelligencia között. Ugyanakkor azt is megállapították, hogy — a statisztikai átlag szerint — a férfiak jobban kedvelik a pikáns vicceket, mint a nők; az introvertáltak a viccekre érzékenyebbek; az extrovertáltak mindennél jobban szeretik az abszurd komikumát.

A következőkben egy, az auditív humor különböző műfajainak népszerűségéről végzett vizsgálat eredményeit ismertetjük. A felmérésben a humor különféle műfajait a következő típusú viccek, anekdoták képviselték:

- pikáns viccek
- újoncokról és más katonasági esetekről szóló viccek
- bolond-viccek
- fekete humor
- paródiák.

A kísérletek módszere a következő volt: különböző összetételű hallgató csoportoknak azonos szövegű lemezeket játszottak le az előző öt vicc-csoportból válogatva; a hallgatóságot felkérték, osztályozzon minden meghallgatott viccet; a „humorisztikai értéket“ háromféleképpen lehetett minősíteni: „jó vicc“, „közepes vicc“, „gyenge vicc“. 710 különböző társadalmi és foglalkozási kategóriába tartozó személlyel végezték a kísérletet. Ugyanazokat a vicceket azonos sorrendben adták elő a következőknek: 312 továbbsholgaló altiszt és tüzoltó; 215 tanító és tanítónó; 183 egyetemi hallgató.

A következő táblázat összesíti a megfigyelések adatait:

HÁROM KÜLÖNBÖZŐ ÖSSZETÉTELŰ CSOPORT ÉRTÉKELÉSEI

Az előadott viccek műfaja	„Jó“ osztályzattal minősített viccek		
	Altisztek és tüzoltók	Tanítók és tanítónók	Egyetemi hallgatók
Pikáns-viccek	72	3	27
Újonc-viccek	45	24	12
Bolond-viccek	52	58	49
Fekete humor	41	19	25
Paródiák	31	44	53
Az értékelések átlaga	48	30	33

Az eredmények elemzéséből három következtetést vonhatunk le. Először: az értékelések milyenségét nagymértékben befolyásolja a megkérdezettek társadalmi-professionális hovatartozása. Az altisztek és tüzoltók legjobban a pikáns-vicceket

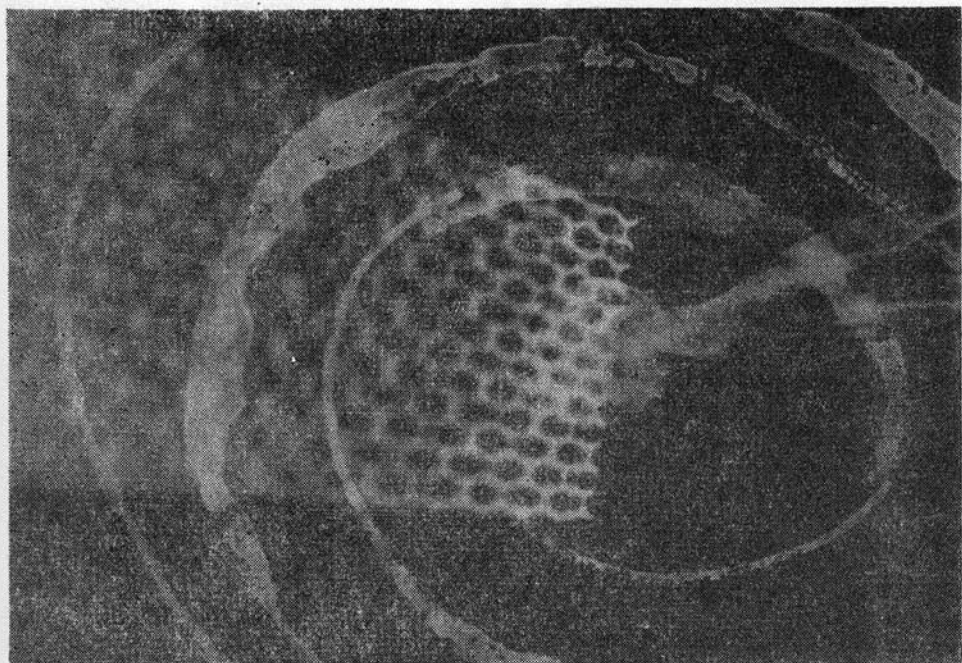
szeretik, ezek után leginkább a bolond-viceket kedvelik. A tanítók és tanítónők főként a bolond-viceket élvezik, s a pikáns-viceket csak nagyon kis százalékban. Az egyetemi hallgatók főként a paródiákat élvezik, de majdnem ugyanolyan arányban a bolond-viceket is.

Másodszor: mindhárom csoportban a nagy győztes a bolond-vicc; a tanítók—tanítónők esetében elsőt, az egyetemi hallgatók és katonák, tűzoltóknál második helyezést ért el. A legnagyobb egyenetlenség a pikáns-viceknél mutatkozik, ami minden kétséget kizáróan a szexuális tabukkal kapcsolatos társadalmi normák következménye, és a szexuális inhibíció különböző szintjére mutat a három vizsgált csoportnál.

Harmadszor: az altisztek és tűzoltók sokkal kevésbé igényesek (ami a táblázat utolsó sorából kerül ki); nekik majdnem minden vicc jó; az esztétikai igények a műveltségi színvonallal, az iskolázottsággal emelkednek.

A „tudományos vagy tudós vicc“ még nem is kapott helyet a „bevett vicc-műfajok“ sorában, a statisztikák sem szólnak róla.

Összeállította Lantos László

Kabay Béla: Egocentrizmus (fotokreáció)